SIRDARYO VILOYATI TOPONIMLARINING YASHALISHIDA QO‘SHIMCHALARNING AHAMIYATI

Kenjayeva Iroda Alisherovna, Guliston davlat universiteti mustaqil tadqiqotchisi.
e-mail: kenjayeva88iroda@gmail.com
Bolibekov Alisher Abdusalomovich, Guliston davlat pedagogika instituti “Maktabgacha va boshlang‘ich ta’lim metodikasi” kafedrasi dotsenti
e-mail: alisher1960pc@gmail.com

Annotatsiya. Maqolada Sirdaryo viloyatiga qarashli bo‘lgan joy nomlari yasalish jihatidan tahlil qilingan. Sirdaryo viloyati toponimlarining shakllanishida qo‘shimchalarning ta’siri, xususan, so‘z yasovchi qo‘shimchalarning o‘rni va ahamiyati, ularning lug‘aviy ma’nolari haqida fikr yuritiladi. Sirdaryo viloyati toponimlarining izohli lug‘ati maqolaning asosiy manbaasi sifatida xizmat qilgan.

Tayanch so‘z va iboralar. so‘z, qo‘shimcha, toponim, lug‘aviy ma’no, so‘z yasovchi qo‘shimchalar;

ЗНАЧЕНИЕ ДОПОЛНЕНИЙ В СОЗДАНИИ ТОПОНИМОВ СЫРДАРЬИНСКОЙ ОБЛАСТИ

Абстрактный. В статье анализируется состав топонимов, относящихся к Сырдарьинской области. Обсуждается влияние суффиксов на формирование топонимов Сырдарьинской области, в частности, роль и значение словообразовательных суффиксов, их словарные значения. Основные источникомстатьи послужил толковый словарь топонимов Сырдарьинской области.

Основные слова и фразы. слово, суффикс, топоним, словарное значение, словообразовательные суффиксы;

THE IMPORTANCE OF ADDITIONS IN THE CREATION OF TOPONYMS OF THE SYRDARYA REGION

Abstract. The article analyzes the composition of place names belonging to the Syrdarya region. The influence of suffixes in the formation of toponyms of the Syrdarya region, in particular, the role and importance of word-forming suffixes and their dictionary meanings are discussed. The explanatory dictionary of toponyms of Syrdarya region served as the main source of the article.

Basic words and phrases. word, suffix, toponym, dictionary meaning, word-forming suffixes;

Kirish. Hech bir inson o‘zi yashaydigan ko‘cha, mahalla, qishloq yoki shaharning nomlanishiga bee’tibor emas. Ota-onalar o‘z farzandlariga “Qayerliksan?”, “Qayerda yashaysan?”, “Qaysi mahalladansan?”, “Qaysi ko‘chada yashaysan?” degan savollarga javob berishni bolaligidan o‘rgatadilar. Bu savollarga insonlar azal-azaldan javob berib kelganlar. Javob berish uchun esa har bir inson o‘zi yashaydigan hududning nomini juda yaxshi bilishi lozim. Kishilar bir-biri bilan til orqali muloqotga kirishganligi uchun ham tilni ijtimoiy hodisa deb hisoblaymiz.

Tilshunoslikda joy nomlari bilan shug‘ullanuvchi bo‘lim “Toponimiya” deb yuriladi. “Bir joyning ikkinchisidan, bir jilg‘ani boshqa jilg‘adan, bir ko‘chani yonidagi ko‘chadan, tog‘-adirlarni, shahar va qishloqlarni bir-biridan farq qilish uchun ham kishilar nomlar o‘ylab chiqargan. Joy nomlari, geografik nomlar yoki toponimlar deb ataladi. Toponimlarni toponimika fani o‘rganadi. Toponimika yunoncha topos – joy va onoma (yoki onima) – nom so‘zlaridan tarkib topgan”.[1]

Tadqiqot obyekti va qo‘llanilgan metodlar.

Joy nomlari bilan bog‘liq savollar nafaqat tilshunoslik, toponimika fani bilan shug‘ullanadigan kishilarni qiziqtiradi, balki oddiy inson uchun ham bu juda muhim sohadir. Chunki kundalik hayotimizda joy nomlari bilan bog‘liq savollarga ko‘p bor duch kelamiz. Texnika taraqqiy etayotgan davrda insonlarning talab va ehtiyojlariga muvofiq turli xil internet bilan bog‘liq ilovalar hayotimizga kirib kelmoqda. Misol tariqasida “Geo joylashuv”, “Lokatsiya” va “Navigator” kabi ilovalar manzillarning nomlari, joylashgan yeri, mo‘ljali haqida ma’lumotlar beradi. Bu esa, albatta, kishilarga qulayliklar yaratadi.

Mamlakatimizda barcha viloyatlar toponimlari xususida ilmiy izlanishlar, tadqiqotlar olib borilayotgani singari Sirdaryo viloyatining toponimiyasi to‘g‘risida ham bir qancha izlanishlar amalga oshirilmoqda. Bu say-harakatlarning natijasida yangi-yangi ilmiy adabiyotlar dunyo yuzini ko‘rmoqda. Bularga T. Jamolovning “Mirzacho‘l: kecha, bugun, erta”, N. Mingboyevning “Mirzacho‘l toponimiyasi”, Pirimqul Do‘st Muhammadning “Sirdaryo kecha va bugun”, R. Turdiyevning “Sirdaryo chinorlari”, M. Xodjiyev, S. Qudratov, B. Samadovlarning “Sirdaryo tarixi”, Ixtiyor Ermatovning “Sirdaryo viloyati toponimlarining izohli lug‘ati”, B. To‘ychiboyevning “Sirdaryo viloyati toponimlari” nomli bir qancha ilmiy adabiyotlar, qo‘llanma va monografiyalarni keltirish mumkin. Ushbu adabiyotlarni ilmiy manbaa sifatida olib yana boshqa ilmiy maqolalar ham yaratilmoqda. Qalam urilayotgan ushbu maqolamizda Guliston davlat universiteti “O‘zbek tilshunosligi” kafedrasi professori Ixtiyor Ermatovning “Sirdaryo viloyati toponimlarining izohli jug‘ati”dan foydalangan holda viloyatdagi joy nomlarining yasalishiga oid ilmiy qarashlar keltirishni maqsad qilib oldik.

Olingan natijalar va ularning tahlili

Bilamizki, o‘zbek tilining boyish manbaalaridan biri bu ichki imkoniyatidir, ya’ni so‘z yasovchi qo‘shimchalar yordamida yangi so‘z hosil qilish. So‘z yasalishi lug‘aviy ma’noning o‘zgarishi natijasida paydo bo‘lib, yasama so‘z bir so‘z turkumidan boshqa bir so‘z turkumiga ko‘chadi. Masalan, Sirdaryo viloyatiga qarashli ***“Ahillik”*** nomli mahallani olaylik. Bu so‘zning yasalishida *ahil* – sifat so‘z turkumiga oid asosga *–lik* so‘z yasovchi qo‘shimchasi qo‘shilishi natijasida *ahillik* – ot so‘z turkumiga oid yangi so‘z hosil bo‘lgan. Ushbu yasama so‘z ma’lum bir hududga nom qilib berilganligi uchun ***Ahillik*** deya bosh harf bilan yoziladi. Sirdaryo viloyatiga qarashli joy nomlarining katta qismini yasama so‘zlar tashkil etadi. O‘zbek tilidagi so‘z yasovchi *–goh, -iston, - liq, -loq, -ma, -oq, -zor, -lik, -li, -chi, -chilik, -iy, -kor, -la* kabi qo‘shimchalar viloyatdagi joy nomlarida ham o‘z aksini topgan. Quyida Sirdaryo viloyatidagi tuman, qishloq, mahalla, saylgoh, bog‘, kanal va hatto qabriston nomlarining ham yasalishiga oid ma’lumotlarni o‘rganish mumkin.

№	Asos	Qo‘shimcha	Joy nomi
1	Ahil (sifat) arabcha so‘z bo‘lib, yaqin, inoq ma’nolarini bildiradi.	*-lik*	**Ahillik.** Oqoltin va Sardoba tumanlaridagi qishloq, Sirdaryo, Oqoltin, Guliston tumanlari va Guliston shaharlaridagi mahalla nomi.
2	Bir (son)	*-lik*	**Birlik.** Hamjihatlik, yakdillik, mushtaraklik kabi ma’nolarni bildiradi. Sardoba

			tumanidagi mahalla nomi.
3	Inoq (sifat) ahil holat, munosabat.	*-lik*	**Inoqlik.** Guliston shahridagi mahalla nomi.
4	Do‘st (ot) birodar, oshna, o‘rtoq ma’nolarini bildiradi.	*-lik*	**Do‘stlik.** Boyovut, Xovos va Mirzaobod tumanlaridagi qishloqlar nomi. Viloyatdagi barcha tuman va shaharlarda Do‘stlik nomli mahallalar mavjud. Guliston shahri markazidan oqib o‘tuvchi kanalning nomi ham Do‘stlik. Sayxunobod tumanidan oqib o‘tuvchi kanalning nomi ham Do‘stlik. Sirdaryo va Sayxunobod tumanlaridagi qabristonlar nomi ham Do‘stlik deb atalgan. [2]
5	Mangu (sifat) abadiylik, abadiyat.	*-lik*	**Mangulik.** Sirdaryo, Xovos va Yangiyerdagi qabriston nomi.
6	Ozod (sifat) erkinlik, hurlik ma’nolarini bildiradi.	*-lik*	**Ozodlik.** Boyovut tumanidagi mahalla nomi.
7	Tin (fe’l) Tinch (sifat) tinch, osoyishta holat.	*-ch, -lik*	**Tinchlik.** Mirzaobod va Xovos tumanlaridagi aholi yashash joyi. Mirzaobod, Xovos, Boyovut va Sirdaryo tumanlaridagi mahalla nomi.
8	Yosh (sifat) o‘smirlik, navqironlik,	*-lik*	**Yoshlik.** Mirzaobod tumanidagi qishloq.
9	Zomin (ot) Jizzax viloyati Zomin tumani	*-lik*	**Zominlik.** Sardoba tumanidagi qishloq nomi. Aholi tarkibini asosan Zomin tumanidan ko‘chib kelganlar tashkil etadi.
10	Shod (sifat) shod-xurram holati, xursandchilik, sevinch, quvonch.	*-lik*	**Shodlik.** Oqoltin tumanidagi qishloq va mahalla, Sayxunobod tumani va Guliston shahridagi mahalla nomi.
11	Hikmat (ot) hikmati bor, chuqur mazmunli.	*-li*	**Hikmatli.** Sirdaryo tumanidagi mahalla nomi.
12	Ibrat (ot) namuna, o‘rnak.	*-li*	**Ibratli.** Guliston shahridagi mahalla nomi.
13	Moy (ot) ko‘l (ot)	*-li*	**Moyliko‘l.** Sirdaryo tumanidagi qishloq nomi. Qishloq yonida ko‘l bo‘lgan, hozirda u qurib ketgan.
14	Nur (ot), kel (fe’l) yog‘du, yorug‘, ravshan, porloq.	*-li, -ajak*	**Nurli kelajak.** Xovos tumanidagi mahalla, Mirzaobod tumanidagi massiv nomi. Nurli va kelajak so‘zlarining qo‘shilmasidan hosil bo‘lgan.
15	Nur (ot), hayot (ot)	*-li*	**Nurli hayot.** Sirdaryo tumanidagi aholi yashash hududi. Nurli va hayot so‘zlarining

			qo‘shilmasidan hosil bo‘lgan.
16	Qamish (ot) o‘simlik	*-li*	**Qamishli.** Sayxunobod tumanidagi ko‘l nomi. Qamish so‘ziga xoslikni bildiruvchi *–li* affiksini qo‘shish orqali yasalgan.
17	Sirg‘a (ot) bezak turi.	*-li*	**Sirg‘ali.** Oqoltin tumanidagi aholi yashash hududi. Toshkent shahrining sirg‘ali hududidan ko‘chib kelgan aholi yashaydigan joy.
18	Sir (ot), olam (ot)	*-li*	**Sirli olam.** Yangiyer shahridagi istirohat bog‘i.
19	Uy/O‘y (fe’l)	*-uv, -li*	**Uyuvli/O‘yuvli.** Guliston tumanidagi qishloq nomi. O‘zbeklarning do‘rmon, qo‘ng‘irot qabilalari tarkibida *o‘yuvli* urug‘i bo‘lgan. [3]
20	Yog‘och (ot) og‘och, turk tilida ag‘ach daraxt degani. Sardoba sovuq suv degan ma’noni anglatadi.	*-li*	**Yog‘ochli Sardoba.** Sardoba tumani Gumbaz qishlog‘ida, Toshkent-Samarqand-Buxoro shaharlarini bog‘lovchi avtomagistral yo‘li yoqasida joylashgan me’moriy yodgorlik. Sardoba XVI asrda o‘zbek hukmdori Abdullaxon davrida bunyod etilgan bo‘lib, uning Amir Temur davrida qurilishi bilan bog‘liq rivoyatlar mavjud.
21	Bino (ot) inshoot, qurilish.	*-kor*	**Binokor.** Xovos tumanidagi qishloq, Yangiyer shahridagi mahalla nomi.
22	Bunyod (ot) qurilgan, mavjud.	*-kor*	**Bunyodkor.** Guliston tumanidagi aholi yashash hududi. Boyovut, Sirdaryo, Xovos tumanlari va Shirin shahridagi mahalla nomi.
23	Ijod (ot) yangilik, kashfiyot yaratmoq.	*-kor*	**Ijodkor.** Boyovut tumanidagi mahalla nomi.
24	Paxta (ot) o‘simlik.	*-kor*	**Paxtakor.** Xovos va Mirzaobod tumanidagi qishloq nomi. Boyovut, Xovos, Sardoba Sirdaryo tumanlaridagi mahalla nomi.
25	Sohib (ot) ega	*-kor*	**Sohibkor.** Xovos tumanidagi qishloq va mahalla nomi.
26	Tadbir (ot) ish,	*-kor*	**Tadbirkor.** Sirdaryo tumanidagi mahalla nomi. *Tadbirkor* arabcha+forscha so‘z bo‘lib, tadbir qiluvchi, tadbir izlovchi kabi ma’nolarni bildiradi. [4]
27	Tajriba (ot) ish-faoliyat.	*-kor*	**Tajribakor.** Guliston tumanidagi mahalla nomi.
28	G‘alla (ot) bug‘doy, o‘simlik.	*-kor*	**G‘allakor.** Boyovut tumanidagi qishloq nomi. *G‘allakor* – g‘alla yetishtiruvchi shaxs, dehqon.
29	Sholi (ot) guruch o‘simlik.	*-kor*	**Sholikor.** Sirdaryo tumanidagi qishloq va mahalla nomi.
30	Pilla (ot) ipak	*-kor*	**Pillakor.** Mirzaobod tumanidagi qishloq

	qurti.		nomi.
31	Ziyo (ot) nur, shu'la.	*-kor*	**Ziyokor.** Sirdaryo tumanidagi shaharcha nomi.
32	Anor (ot) o‘simlik, meva.	*-zor*	**Anorzor.** Boyovut tumanidagi mahalla nomi.
33	Gul (ot) chaman, chechak.	*-zor*	**Gulzor.** Oqoltin tumanidagi mahalla nomi.
34	Meva (ot).	*-zor*	**Mevazor.** Guliston tumanidagi mahalla nomi.
35	Paxta (ot) g‘o‘za, o‘simlik.	*-zor*	**Paxtazor.** Sirdaryo tumanidagi qishloq nomi.
36	Sang (ot) forscha tosh ma'nosida.	*-zor*	**Sangzor.** Oqoltin tumanidagi aholi yashash hududi.
37	Terak (ot) daraxt.	*-zor*	**Terakzor.** Guliston tumanidagi mahalla nomi.
38	O‘rik (ot) meva.	*-zor*	**O‘rikzor.** Sayxunobod tumanidagi mahalla nomi.
39	Chaman (ot) gulzor.	*-zor*	**Chamanzor.** Xovos tumanidagi mahalla va qabriston nomi.
40	Olma (ot) meva.	*-zor*	**Olmazor.** Boyovut va Oqoltin tumanlaridagi qishloq nomi. Boyovut tumanidagi bir mahalla ham Olmazor deb yuritiladi.
41	Bahor (ot) fasl	*-iston*	**Bahoriston.** Mirzaobod tumanidagi qishloq va mahalla nomi.
42	Bog‘ (ot) mevazor.	*-iston*	**Bog‘iston.** Mirzaobod va Xovos tumanlaridagi aholi yashash hududi.
43	Gul (ot) chaman, o‘simlik.	*-iston*	**Guliston.** Sirdaryo viloyatining mamuriy markazi, shahar. *Gul* va forscha *–iston* (egallovchi ma'nosini bildiruvchi qo‘shimcha) Yashnagan, obod yer bog‘-bo‘stonlar makoni bo‘lgan o‘lka. [5]
44	Tukr (ot) millat nomi.	*-iston*	**Turkiston.** Boyovut, Guliston, Xovos tumanlaridagi qishloq. Sirdaryo tumanidagi mahalla nomi.
45	Yangi (sifat), O‘zbek (ot)	*-iston*	**Yangi O‘zbekiston.** Mirzaobod tumanidagi mahalla nomi.
46	O‘zbek (ot) millat nomi.	*-iston*	**O‘zbekiston.** Guliston tumanidagi qishloq nomi.
47	O‘zbek (ot), To‘k (fe'l), To‘kin (ot)	*-iston*	**O‘zbekiston To‘kinchiligi.** Xovos tumanidagi mahalla nomi.

Ushbu so‘z yasovchi qo‘shimchalardan tashqari viloyatda yana boshqa ko‘plab joy nomlarining *-shunos, -dor, -dosh, -parvar, -ak, -v, -ul, -ki, -ma, -la, -q, -ot, -g‘or, -y, -ch, -chilik* kabi qo‘shimchalar yordamida yasalgan manzillar ham e'tiborga loyiq. Xususan, Mirzaobod tumanidagi **Asalchilik** va Xovos tumanidagi **To‘kinchilik** deb ataluvchi aholi yashash hududi nomlarining tarkibida ham *-chilik* qo‘shimchasi mavjud. Sirdaryo tumanidagi **Asalchi** mahallasi, Mirzaobod tumanidagi **Baliqchi** qishlog‘i, Guliston tumanidagi qadimgi **Ko‘nchi** qishlog‘i, Xovos tumanidagi

Olmachi qishlog‘i nomlari tarkibida esa *-chi* qo‘shimchasi yetakchilik qilgan. Guliston tumanidagi **Ishonch** nomli qishloq, Mirzaobod va Xovos tumanlaridagi **Tinchlik** nomli aholi yashash hududi hamda Mirzaobod, Xovos, Boyovut va Sirdaryo tumanlaridagi mahalla nomlari tarkibida *ishon, tin* asoslariga *-ch* affiksi q‘oshilishi natijasida Ishonch, Tinchlik kabi nomlar paydo bo‘lgan. Viloyatdagi ba’zi joy nomlari kishini hayratga soladi. Masalan, Mirzaobod tumanidagi Gadoy qishlog‘i, Mirzaobod tumanidagi To‘pak qishlog‘i nomlarining asosi *gado, to‘p* so‘zlariga *-y, -ak* affikslarining qo‘shilishidan hosil bo‘lgan. **Qorovultepa, Mirzaqishloq, Qoraqishloq, So‘fiqishloq, Xo‘jaqishloq, Yangiqishloq, Zominqishloq** kabi nomlarda fonetik hodisa jarayonini kuzatish mumkin. *Qara* asosiga *-v* qo ‘shimchasi qo‘shilishi natijasida *a* tovushi *o* ga – qarov shaklida, *qish* asosiga *-la* hamda *-q* qo‘shimchasi qo‘shilishi natijasida esa *a* tovushi *o* ga almashishi kuzatilmoqda.

Yangi so‘zlarning yasalishi tilshunoslikda ijobiy baholanadi. So‘z yasovchi qo‘shimchalar tilni lug‘aviy jihatdan boyituvchi manbaalardan biridir. Yuqorida ko‘rib o‘tgan Sirdaryo viloyatidagi joy nomlari turli xil qo‘shimchalar yordamida yasalgan toponimlardir. Aslida o‘zbek tilida o‘rin-joy oti yasovchi qo‘shimchalar sanoqligina: *-goh, -iston, -liq, -loq, -ma, -oq, -zor* qo‘shimchalaridir. Ammo ko‘rib o‘tgan joy nomlarimizning orasida shaxs oti yasovchi, narsa oti yasovchi, mavhum ot yasovchi qo‘shimchalar, faoliyat jarayon oti yasovchi qo‘shimchalar ham faol ishtirok etgan. Ahillik, Birlik, Inoqlik, Do‘stlik, Mangulik, Ozodlik, Shodlik, Ishonch kabi joy nomlarida mavhum ot yasovchi qo‘shimchalar ishtirok etgan bo‘lsa, Zarshunos, Vatanparvar, Asalchi, Binokor, Paxtakor, Pillakor kabi toponimlarda shaxs oti yasovchi qo‘shimchalar yangi so‘zlarni hosil qilgan. Bundan tashqari joy nomlari orasida faoliyat jarayon oti yasovchi qo‘shimchalar orqali yasalgan toponimlar ham talaygina. Bunga sabab shu hududda yashovchi aholi mashg‘ul bo‘lgan ish-faoliyat, jarayon, mehnat mahsulidir. Asalchilik, Baliqchi, Ko‘nchi, Chorvador, G‘allakor, Sholikor kabi joy nomlari bunga misoldir.

Xulosa. Xulosa o‘rnida shuni aytish mumkinki, joy nomlari – yurtimizning boy tarixi, geografik tuzilishi, xalqimizning orzu-intilishlari, madaniy, ma’naviy, diniy-falsafiy, estetik qarashlari, ona tilini e’zozlash va uning boyliklarini asrab-avaylash usullarini o‘zida mujassam etgan ulkan xazinadir. Shu o‘rinda tilshunoslikni cheksiz bir ummonga o‘xshatish mumkin. O‘rganaman, izlanaman degan inson uchun kichik bir viloyatga oid kichik hududlarning kelib chiqish tarixi, buguni, bu nomlarning yaratilishi, uning sabablari katta-katta sirlarni ochishi mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Qorayev S. “Toponimika”. – Toshkent, 2006. O‘zbekiston faylasuflari milliy jamiyati nashriyoti. 5-bet.
2. Ermatov I. “Sirdaryo viloyati toponimlarining izohli lug‘ati”. “Bookmany Print” – Toshkent, 2024. 27-bet.
3. Qorayev S. “Toponimika”. – Toshkent, 2006. O‘zbekiston faylasuflari milliy jamiyati nashriyoti. 147-bet.
4. O‘zbek tilining izohli lug‘ati. III jild. – Toshkent, 2020. 636-bet.
5. Ermatov I. “Sirdaryo viloyati toponimlarining izohli lug‘ati”. “Bookmany Print” – Toshkent, 2024. 29-bet.
6. Nafasov T. O‘zbekiston toponimlarining izohli lug‘ati (O‘zbekistonning janubiy rayonlari). – Toshkent, 1988.
7. O‘zbek tilining izohli lug‘ati. IV jild. – Toshkent, 2020. 435-bet.
8. Rasulova N. Ona tilidan ma’ruzalar. II kitob. “Nurafshon ziyo yog‘dusi” 2008.